

VÁMOSI KATALIN

SORSDÖNTŐ ÉVEK 1945–50 KÖZÖTT A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI-VÁR TÖRTÉNETÉBEN ÉS RÁCZ ISTVÁN ÉLETÉBEN

Ifjabb Windischgrätz Lajos (Krakkó, 1882 – Bécs, 1968) herceg, miniszter, császári és királyi kamarás volt Sárospatakon a Rákóczi-vár utolsó nagybirtokosa, aki a második világháború alatt, 1944 őszén hagyta el az országot családjával.¹ Az 1945 után Magyarországon bekövetkezett politikai változások új hatalmi rendszer kiépülését, a kommunista diktatúra kialakulását eredményezték, a nemzeti vagyon újraelosztását, a kollektivizálást. Az 5600/1945. F. M. rendelet 62–67. pontjaiban foglaltaknak megfelelően a sárospataki várat is államosították, és a magyar államkincstár tulajdonába került.²

1945. március 31-én létesült az Elhagyott Javak Kormánybiztossága, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 727/1945. M. E. rendelete alapján a miniszterelnökség keretén belül. Feladata a háborús viszonyok következtében lakatlanná, elhagyatottá vált, egykor arisztokraták és nagytőkések által tulajdonolt ingatlanok, például kastélyok felhasználására beadott kérvények kezelése és a lakhatások, működtetési engedélyek kiutalása volt. Az 1945. évi VI. tc.

1 1947-ben vagy 1948 tavaszán megjelent a várban Windischgrätz Lajosné, Széchenyi Mária egy pesti régiségkereskedő kíséretében hatalmas teherautóval, kezében végzést lobogtatott, ami szerint neki jogában áll a várban még fellelhető ingóságokat elvinni, azok az ő tulajdonát képezik. Ez félig-meddig legális gyakorlatnak számított akkoriban. Elsősorban a bútorok és a régi könyvek érdekelték. Ráczy István a főiskola rektorával, Újszászy Kálmánnal együtt felajánlotta a vásárlást, nem akarták, hogy elkerüljenek Patakról a Bretzenheimék 18–19. századi könyvei és a művészotthon berendezési tárgyai, bútorai. A hercegnő hallani sem akart az adás-vételről, inkább elszállította Budapestre a bútorokat. Ráczy Gyurinak – akit Pista megbízott ezzel – az aukción sikerült a bútorok egy részét olcsóbban megvásárolni, mint ahogy Patakon vették volna meg. A könyvtár helyben tartását fondorlatos módon érte el Ráczy István. Felhívta a járási rendőrkapitányt, aki a hercegnőtől igazolást kért arról, hogy a könyvtárat átvizsgálták, és abból minden fasiszta művet kiselejtezték. Hiába dühöngött az asszony, nem tudott mit tenni, a köteteket nem vihette el. Ekkor újabb telefonhívásra Újszászy Kálmán jelent meg, és megismételte vételi ajánlatát a könyvekre. Windischgrätzné ezek után jobbnak látta nyélbe ütni a vásárt, és eladni a kiadványokat a nagykönyvtárnak. Ráczy István: A Semmi partján. Budapest, Magvető Kiadó, 1991. 457–459. 459.; A Windischgrätz családból Mária Magdolna is hazatért, aki férjével Károlyi Istvánnal közösen nyitotta meg 1946-ban szállóként – a sikeresen visszaigényelt –, egy évvel korábban államosított füzerradványi kastélyukat. Gróf Károlyi Istvánné Windisch-Graetz Mária Magdolna: Feljegyzések és életképek. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2017. 110–111., 153–157.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XIX-I-1-s. 3-3. t. 171. d. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 231489/1948. sz. ügyirata: A Sárospataki Rákóczi kastélynak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium saját kezelésébe való visszavétele. 1948. november 6.

által törvényerőre emelt 600/1945. M. E. rendelet alapján váltották meg vagy kobozták el a lakóépületeket (kúriákat, villákat, palotákat, kastélyokat) és a hozzájuk tartozó parkokat, amelyeket az állami szerv országos érdekű szociális, művészi, tudományos vagy irodalmi célokra jelölt ki.³

Az igénylőnek kérelmet kellett benyújtania a földbirtok-politikai osztályon az ingatlanra vonatkozóan, amihez kötelező volt csatolni a következő melléleteket: tulajdoni lapot, alaprajzot, illetve az épület közcélú hasznosításának, üzembe helyezésének és hosszú távú működtetésének tervét, valamint az üzemeltetés költségeit.⁴

A Rákóczi-kastély a sárospataki református főiskola igazgatósága igénylésére – amit támogatott a Földművelésügyi Minisztérium és a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium is – a nagyhírű sárospataki református iskola kezelésébe került hármas hasznosítási céllal. A minisztériumi határozat kimondta, hogy adassék a vár a nép érdekeit szolgáló tudás házának, létesüljön a kastély és a park teljes területén Rákóczi-múzeum, népfőiskola, valamint írók és művészek otthona. A Református Kollégiumra hárultak a szervezési és a működtetési feladatok.⁵ Mindhárom intézmény megszületésénél bábáskodott az egykori pataki diák, Rácz István, aki finn feleségével 1945 őszén érkezett Sárospatakra, a Református Kollégium meghívására. Nem sokat tétlenkedett! Nagy ügybuzgalommal nekilátott a munkának, és egy évvel később megszervezte a népfőiskolát, majd 1947-ben a művésztothont, továbbá a múzeum alapjait is lerakta.

Duray Tibor: Rácz István mint várúr, 1949 (tusrajz, papír, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei)

3 *Kiss-Kozslik Eszter*: A kastély, mint az emlékezet tárgya – a második világháború utáni állami kastélykezelés. <https://ntf.hu/index.php/2017/04/23/a-kastely-mint-az-emlekezet-targya-a-masodik-vilaghaboru-utani-allami-kastelykezes/> Letöltés: 2019. december 17.

4 Uo.

5 Lásd a 2. lábjegyzetet.

Hogyan emlékezik vissza ezekre az évekre Rác István? Önéletrajzi írása bepilantást enged a kezdeti időszak nehézségeibe és sikereibe. „A Népfőiskolának, illetve az új Népegyetemnek én voltam a vezetője, egyben a várat is a nyakamba szózták. Ha az épület nem lett volna olyan kétségbeejtően szörnyű állapotban, a pataki tanárok talán irigyelték volna tőlem e tisztséget, így azonban bizonynyal a legtöbben enyhe kárörömmel nézték, mit csinál majd az a bolond Ráczpista! A háború folyamán eléggé megsérült [a vár], ugyanis egy ideig a frontot a Bodrog képezte. Harcok ugyan nem folytak Patakon, azonban a túlpartról a román tüzérség – mert azon a szakaszon a szovjet csapatok mellett románok is voltak – teljesen oktanul alaposan összelötte az épületet. A Vörös torony hat méter vastag falaiban ugyan nem sok kárt tettek, de a Perényi-szárnyat, amely a Bodrogra néz, több belövés is érte, a tető megrongálódott, az ablakok betörték. Mindezt betetőzte aztán, hogy a várat az oroszok, románok, no meg a környékbeli emberek derekasán kifosztották. Később a néhány lakhatónak megmaradt helyiségbe Felvidékről menekült családokat költöztettek, illetve a Bretzenheim-szárny jó részét a demokratikus rendőrség foglalta el. Ez utóbbiak aztán alaposan megduplázták az amúgy is súlyos rongálásokat: mivel nem volt tüzelőjük, sok helyen felszedték a parkettát, összevágták az ablakok zsalugátereit, s azzal fűtöttek. A várnak saját vízvezetéke volt, azonban a folyó partján álldogáló kis szivattyúház nem működött, így a WC-k is hasznavehetetlenné váltak. Ezen a derék rendőrök úgy segítettek, hogy az egyik emeleti szobát kinevezték illemhelynek, s rendszeresen oda jártak kis és nagy dolgaikat elvégezni. Szörnyű volt a bűz, a vizelet átítatta a vastag boltozatos födémeket is, úgy hogy az alatta lévő helyiség mennyezetét is ronda barna foltok tarkították. A Várkert kerítését lerontották, és a Bodrog-parti cigánytelep meg a hustác szegényei a parkba jártak fáért, sőt egész kecskenyájukat legeltették ott. Ha mindez a herceg Windischgraetz kastélyát érte volna, hát ott eszi a fene – de az egyben mégis a legszentebb pataki épület, a Rákóczi-vár volt!”⁶

Nem volt könnyű dolga a rendteremtésben Rác Istvánnak! Hiába tette ki a favágásra és a kecskék legeltetésére vonatkozó tilalmi táblákat a parkba, semmilyen eredményt nem ért el velük. Kénytelen volt a legelésző kecskék közül párat a várpincébe elzárni, és visszaadásuk után megígértetni a cigány-asszonyokkal, hogy többé nem hozzák állataikat a parkba. Hasztalannak bizonyult viszont ez is, mivel másnap ismét ott találta őket. Ellenben a purdék – akik őrszemként lesték jöttét – azonnal jelezték, ahogy közelebb ért, és rögvest futásnak eredtek kecskéikkel együtt, megakadályozva ezzel újbóli bezárásukat.

A rendőröktől sem szabadult meg egykönnyen, akik kézhez kapták ugyan a vár elhagyására felszólító minisztériumi levelet, ennek ellenére a kiköltözést nem siették el. A Rajk László belügyminisztertől szerzett parancs hatására és a miniszter hírhedt szigora hírére érte csak el célját – azaz távozásukat – a vár ura.

Rác István feleségével, Mayával 1946 nyarán költözött be a várba, a Perényi-szárny két szobájába, amiből csak az egyik volt lakható, mert a Bodrogra néző szoba falán méternyi rés tátongott. Bútorok nélkül egyébként sem tudták

6 Rác István: A Semmi partján. Budapest 1991. 436.

még azt az egy szobát sem berendezni. Henczel bácsi, a herceg hajdani inasa – aki nagyon szerette a várat és most kétségbeesetten nézte pusztulását – látta el őket berendezési tárgyakkal, „*sorra előszedte mindazt, amit eladdig valahol a pincékben rejtegetett. Egy kis empire asztalka négy székkal, két fotel (amiknek a huzata alaposan rongyos vala), egy fantasztikus barokk íróasztalféle – ami később szinte legendás darabbá nőtt a vár művészotthonának lakói előtt! Két hajdani könyvszekrény, egy ruhásszekrény, amiket aránylag könnyen használható állapotba lehetett hozni. Valamiképp berendezkedtünk új otthonunkban.*”⁷

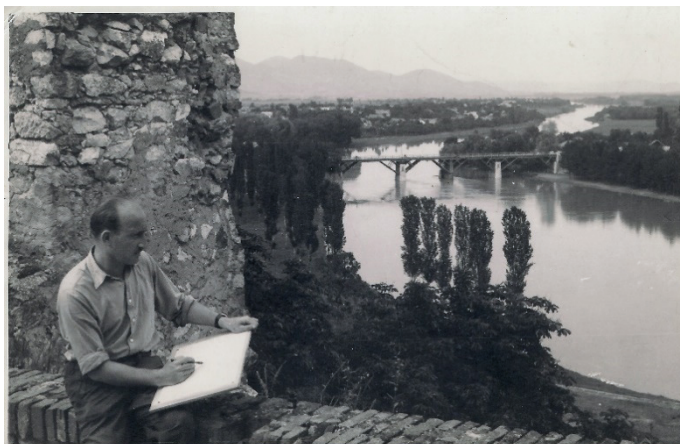
Az észbontó méreteket öltő infláció 1946 tavaszán és nyarán nagyon megnehezítette a megélhetésüket, és a vár helyreállítási munkálatait sem tudták emiatt elkezdni. A református főiskolának szüksége volt a birtokában lévő kevéske építési anyagra és munkásaira iskolaépületei tatarozásánál, így nem tudott a továbbra is állami tulajdonú kastély renoválásával foglalkozni. Néhány pataki mesterember kisebb javításokat ingyen ugyan elvégzett tiszteletből a nagyságos fejedelem iránt, de ez elenyészően kevés volt; mindamellett a nagyobb károk helyrehozatalát továbbra sem tudták finanszírozni.

1946 nyarán látogatott el Sárospatakra Keresztury Dezső kultuszminiszter és államtitkára, Pátzay Pál szobrász – Rácz István hajdani kedves Eötvös kollégiumi társai –, akiknek megmutatta a tatarozásra szoruló várat. Közben terveit is megosztotta velük. A Perényi-szárnny híres sarokszobáját, a Sub Rosa termet és az ahhoz csatlakozó két helyiséget művészotthonnak, a Bretzenheim-szárnny „*prózaibb*”⁸ helyiségeit a népfőiskolának szánta, a Vörös-toronyban múzeumot kívánt létesíteni. „*Elgondolásom tetszett nekik, hiszen látták: ez a három intézmény egy épületben remekül kiegészítené egymást. A Sub Rosa terem – ahol a mennyezeten lévő kőrózsa alatt valaha a Wesselényi-féle összeesküvés megbeszéléseit tartották – szép reneszánsz díszével valóban méltó lesz arra, hogy néhány hétre egy-egy kitűnő íróknak, festőknek, muzsikusunak nyújtson szállást. Az ott pihenő vagy dolgozó írók aztán – ha kedvük tartja – előadást tarthatnak a Népfőiskolán, de az Alma Mater diákjainak is. Ez később így is történt, és vendégeink nagyon élvezték a találkozást fiainkkal. S aligha voltak akkor az országban olyan meleg hangú, lelkes irodalmi estek, mint az én várkapitányságom kurta esztendei alatt. De ugyanígy a muzsikások is szívesen adtak hangversenyt, a festők meg nemcsak buzgón festették a pataki tájat, hanem az általam szervezett képtár számára is szívesen adták oda egy-egy képüket.*”⁹

7 Uo. 437.

8 Uo. 439.

9 Uo. 439–440.

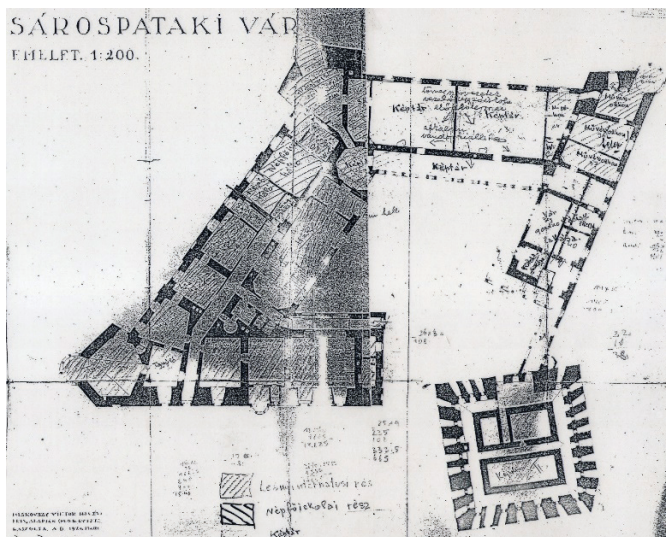
Mácsai István festőművész a Vörös-torony teraszán rajzol,
1953. június 17. (Fénykép: Huzella Elek)

Egri Viktor: Karikaturista Sárospatakon, 1952,
(ceruza, papír, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak)

Az első időszakban, 1947–1948 között a tervek alapján használták Rácék a Sub Rosa termet a szomszédos két szobával a művészotthon vendégeinek és a nép-főiskola előadóinak elszállásolására. Alkalmanként három-négy vendéget fogadtak itt, akik néhány hétig tartózkodtak a várban. A többi helyiségben a nép-főiskola a nép-főiskola, a képtár, a leányinternátus, a várgondnoki lakás és a múzeum kapott helyet 1949-ig, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium fennható-

sága alá került az épület és több intézménynek is ki kellett költöznie. „Mi most úgy döntöttünk, hogy leszámítva a Vörös tornyot és a Perényi szárny történelmi szobáit, ahol maradjon továbbra is múzeum, az egész várat a művészotthon céljaira fogjuk használni.”¹⁰

A sárospataki Rákóczi-vár emeleti alaprajza, 1946

Az egykori diáktársak – Keresztury Dezső és Pátzay Pál – anyagi támogatásukról is biztosították Rácz Istvánt. Egyeztették az 1946 őszi tervezett Sárospataki Kulturális Hetek műsorát, az irodalmi estekkel, hangversenyekkel és képkiallítással színesített programokat. A főiskola tanárai is besegítettek a munkába, rajtuk kívül aktívan bekapcsolódott a szervezésbe Takács Tamás – a sárospataki református gimnázium rajztanára¹¹ – és Szalatnay József (Szepe) festőművész, Keresztury Dezső kultuszminiszter titkára.

¹⁰ Uo. 456.

¹¹ Takács Tamás szíves közlése alapján, Budapest, 2000. november 6.

Az első diplománk átvétele után nem sokkal kitört a második világháború. A viláégés elmúltával keresni kezdtük egykori csoporttársainkat, örültünk mindenkinek, aki élt. Szalatnay Józsefet (Szepe) a minisztériumban, Keresztury Dezső mellett, titkári posztion találtam. Éppen egy reprezentatív kiállítás anyagát készült elvinni Sárospatakra, a várba, ahová én is elkísértem. A református gimnázium rajztanára hadifogságba esett, nem volt, aki helyettesítse, így ott marasztaltak. Megismerkedtem a várkapitánnyal, Rácz Istvánnal – a későbbi neves fotóművésszel és műfordítóval (Kalevala fordítója) –, akinek segítettem a szervezési munkákban és a művészotthon létrehozásában. Elsők között barátainkat hívtuk meg, többek között: Szentiványi Lulut (Lajos), Szabó Vladimirt, Iván Szilárdot, Vidéky Brigittát, Duray Tibort, Mácsai Istvánt, Breznay Jocót (József), Gánóczy Máriát.

1946. augusztus elsején vezették be az új fizetőeszközt, a forintot, ami megállította a hiperinflációt, így a minisztérium által kiutalt segélyből a vár helyreállítása is elkezdődhetett. Mik voltak a legsürgetőbb feladatok? A várúr így emlékezik vissza a javításokra: *„Mindenekelőtt az északi szárny emeletén lévő két nagy terem, meg az előtte lévő hosszú üveges folyosó ablakait kellett beüvegeznünk, hiszen ott lesz a képkiallítás. De lakható állapotba került a Perényi-szárny emelete is, a Sub Rosa szobával – s ha jól emlékszem, ekkor, a művészeti hetek alkalmával ott már szállást is adhattunk Veress Sándornak, a muzsikusnak. A mi lakásunk falán is betömték a gránát vágta lyukat, az ablakokra üveg került. Az öreg Henczel majd odavolt a boldogságtól, hogy lám, a vár újjáéled, s ebben ő is derekasan kivette a részét: a hajdani parkettét, ami bizony fertelmes állapotban volt, felsúrolta, beeresztette és felkefélte, ahol csak lehetett.”*¹²

Később elkezdődtek a szakszerű restaurálások a várban, amely munkálatokat a Műemlékek Országos Bizottsága végezte.¹³ A Vörös-torony földemét a műemlékesek hozzáértő szakemberei szigeteléssel látták el, és helyreállították a lovagtermet is. Rác István bátyja, Gyurka is jelen volt, *„aki nemcsak kitűnő építész szaktudással, hanem a pataki diák lelkes szeretetével vezette s gondozta ezeket a munkákat.”*¹⁴ 1950-re befejeződött a Vörös-torony és Perényi-szárny több szakaszban zajló felújítása.¹⁵

Kápolna a Vörös-toronyban, 1958 (Fénykép: Constantin László)

1947 nyarán a téli népfőiskolai kurzusok után Rác István megrendezte a Népi Művelődési Intézet munkatársaival, Harsányi Istvánnal és Gombos Imrével közösen az első népegyetemi tanfolyamot, ahová előadónak meghívták Török Erzsébet népdalénekest, Balla Péter zenetudóst, Muharay Elemért, a népi szín-

12 Uo. 440.

13 Lásd a 2. lábjegyzetet.

14 Uo. 448.

15 *Bakó Ferenc*: Múzeumépítés kisipari módszerekkel. Sárospatak Rákóczi Múzeum 1950–52. In: Magyar Múzeumok 1. (1995) 2. sz. 31.

játszás elindítóját és a népszerű táncost, Molnár Istvánt. A képzés gyakorlati részét a várparkban tartották minden második-harmadik este a tábortűz melegengető közelségében. A műsoros estekre a sárospataki lakosok is hivatalosak voltak, gyakran több százan nézték a műsort a fűvön heverészve.

A következő év márciusában nyílt meg a vár képtárában Barabás Miklós festményeit bemutató időszaki kiállítás a Szépművészeti Múzeumból kölcsönzött anyagból. A patakiak két-három hónapig tekinthették meg a tárlatot. Rácz István ekkoriban úgy érezte, megtalálta hivatását, a neki való munkát itt a Rákócziak ősi várában. Nagy tervei voltak, Patakot országos méretű művelődési központtá akarta fejleszteni, ahol a legjelentősebb művészek találkoznak egymással és az ország fiataljaival.

A parasztfiatalok mezőgazdasági, szakmai és általános továbbképzésére 1946-ban létrehozott tanfolyamjellegű népfőiskolák és szabadiskolák fokozatos elsorvasztásával majd megszüntetésével, illetve 1949-ben a várban lévő intézmények (a Sárospataki Református Főiskola Leányinternátusa, a tihanyi Biológiai Kutatóintézet, a Tömegszervezeti Iskola) kiköltöztetésével a sárospataki vár megosztása során már csupán a Vármúzeum és a Művészek Alkotó Otthona maradt Rácz István vezetése alatt.

Zemplén megye főispánjának írt levelében Rácz István 1948-ban kérelmezi a művészotthon fenntartási költségeihez a havi rendszeres hozzájárulást, ugyanis eddig a költségeket „szinte kizárólag a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztérium, illetve a pataki Főiskola viselték”. A levélben megemlíti néhány nevet, akik az otthon vendégei voltak, az írók közül Déry Tibort, Vas Istvánt, aki itt fordította le Rákóczi emlékiratait, Illyés Gyulát, aki verseket írt Patakon, Szabó Pál népi író, Bóka Lászlót, aki egész versciklust írt Sárospatakról. A művészek közül Medgyessy Ferenc, Pátzay Pál szobrászművészeket, Szobotka Imre, Miháلتz Pál, Szilvássy Margit, Szentiványi Lajos, Gadányi Jenő festőművészeket. A zeneszerzők közül Veress Sándor európai hírű zeneszerzőt, Farkas Ferencet, Unger Ernő és Molnár Imre zeneakadémiai tanárokat, akik a pataki művészotthonban vendégeskedtek.¹⁶

Ugyanebben az évben a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztérium támogatásával régi bútorokat¹⁷ vásároltak a művészotthon számára, amelyekkel az emeleti szobákat rendezték be. „A Lorántffy-szárny meg a Bretzenheim-szárny nyugati traktusának a szobáit, összesen tizennégyet. A nyugati traktus két nagyobb, balkonos szobájából az egyik lett az ebédlő – ez épp a konyha felett feküdt, s onnan a falba épített primitív felvonón lehetett az ételt felhúzni – a másik balkonos sarokterembe tettük be a zongorát, s abból lett a zeneszoba. A többi lakószobául szolgált, s általában mindig egy-egy vendéget

16 Írók és Művészek Otthona. Sárospatak. Rákóczi vár. 201/1948. számú levele Rácz Istvánnak. 1948. október 21. Tárgy: A Művészotthon ellátására segély. In: *Hőgye István: Tudósok, művészek levelei Zemplén Levéltárában*. Acta Archivistica 1. Miskolc 1996. 116–117. LXXX. dokumentum.

17 „1948. június 30. Elszámlolás a Vallás és Köznevelésiügyi Minisztérium felé a Művész Otthon berendezésére, bútorok vásárlására kapott 15 000 Ft-ról.” In: *Magyar Múzeumok* 1. (1995) 2. sz. 32.

helyeztünk el bennük, csak ha házaspár érkezett, akkor lakott egy szobában két személy. Így az átlagos létszámunk tizenkét fő volt.”¹⁸

A művésztotthon ebédlője

Konok Tamás: A sárospataki kastély konyhája, 1955
(pasztell, papír, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak)

1949. január elsejétől a művésztotthon és a múzeum fölött is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium diszponált, így a Művészeti Osztály a javaslatától függetlenül dönthetett, hogy kiket hív meg, vagy kiknek a meghívására utasítja Rác Istvánt.¹⁹ Önéletrajzi írásában így emlékezik erre Rác István: „Régebben én hívhattam meg azt, akit akartam, s akkor elsősorban népi írókat, költőket, Bartók és Kodály szellemében munkálkodó muzikusokat, a képzőművészeink legjavát hívtam Patakra. Most azonban a minisztérium utalta be a vendégeket[...]. Hozzánk is

18 Rác I.: A Semmi partján i. m. 460.

19 MNL OL XIX-I-1-i. 134. d. 135/2. t. a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 235107/1948. sz. ügyirata: Ajánlat a sárospataki Alkotó Otthonba meghívandó művészekre vonatkozóan. Sárospatak, 1949. január 6.

elkerült több olyan »alkotó«, akikkel a legszívesebben szóba sem álltam volna. De szerencsére akadt köztük olyan »jópofa« ifjú is, mint Karinthy Cini, vagy az óvatosan okos, hideg eszű Örkény Pista. [...] Nos, arra ügyeltem, hogy soha semmiféle elvi kérdésre ne terelődjön a szó, s főleg viták ne keletkezzenek. Ezért hamarosan kialakult az otthonban amolyan bohémkedő, tréfálkozó stílus, amiben például éppen Cini igen nagy mester volt. Mindenki mindig ugratta a másikat, s ezt a hangnemet kénytelenek voltak a komoly párttagok is átvenni, ha nem akartak nevetségessé válni. [...] Lassan szinte kötelező szertartássá vált, hogy ha új vendég érkezett az otthonba, annak az első éjszakán nagy-szabású kísértetjárást rendeztünk. [...] A tréfát mindig azzal készítettük elő, hogy az első nap mindenki halálos komolyan viselkedett, mintha a várban valami szigorú szellemi pártiskola működne. Az ebédlő falára kiakasztottam az otthon napirendjét. [...] Az új vendég előtt komolyan ismertettem a napirendet, s annak az óhajomnak adtam kifejezést: naponta legalább 8 órán át fog alkotni – de természetesen a normát neki is szabad túlteljesítenie! –, s elvárom, hogy az MHK-n (Munkára, Harcra Kész mozgalom, az-az fizikai és szellemi munkások naponta legalább 15 percen keresztül tornáznak) is lelkiismeretesen részt vegyen, a sajtóvitához hozzájárjon.

Vacsora után aztán a »napos« valóban elő is vette a munkanaplót, s mindenki sorra bediktálta: aznap mit alkotott. A műfordítók hány sort fordítottak Puskintól, a muzsikások hány órán keresztül gyakoroltak, a festők mit festettek – s mindezt hol elismerő, hol kissé neheztelő megjegyzések kíséretében jegyzőkönyvbe is vettük. Tizenegy tájon aztán sorra jártam a szobákat, s figyelmeztettem mindenkit: most már, tessék lepihenni, mert rögtön itt a villanyoltás ideje.

Éjfél előtt fél órával aztán valóban kikapcsoltam a villanyáramot, és sötétség borult a várra. Erre azért volt szükség, hogy a vendég, ha elkezdődik a kísértetek zaja, ne gyújthasson lámpát.

S a zajok hamarosan elkezdődtek. Mondom, már kitűnő rutinunk volt, s minden hangeffektust alaposan s többször kipróbáltunk. Előbb fenn a padláson hangzottak fel a zajok: lábdobogás, majd egy hatalmas üres hordót gurigáltunk oda s vissza, ami úgy hatott, mint a távoli vihar, vagy csatazaj dörgése. Közben megszólalt az alvilág is: hajdan a várban [...] etázsűtés működött, azaz a kályhák a pincében voltak elhelyezve, s onnan kürtőszerű csövön áramlott a meleg a szobákba. De most minden szobában külön cserépkályha állott, ámde a hajdani légvezeték megmaradt, csupán a száját fődte el valami rácsféle. Nos, áldozatunk szobájának kürtője alatt, a pincében előbb fájdalmas sóhajok, panaszos nyögések hangzottak fel, majd a csellisták léptek akcióba, s hangszereiken idegtépő glisszandókkal csínáltak boszorkánytáncához illő muzsikát. A szomszéd szobában elindítottuk az egész lassúra állított metronómot, s az pontosan úgy ketyegett, mintha egy robbanásra kész pokolgép órája lenne.

Ilyenkor a vendéget már elhagyta a nyugalma. Vendégünk ekkor rendesen átkopogott a kulcsra zárt ajtón a szomszédjához:

– Te, mi van itt? Miféle különös zajok?

– Kérlek, hagyj aludnom! Ismerheted a napirendet: nekem holnap nyolc órán át alkotnom kell, s ha nem alszom ki magam, képtelen leszek a normát teljesíteni.

– Jó, jó, de ezek az ijesztő hangok!

– Miféle hangok? Itt teljes csönd van. Te csak álmodtál valamit! Pedig figyelmeztettek a vacsoránál, hogy ne zabálj annyit. S most, tessék!

Az áldozat dobogó szívvel visszatért ágyába... de pár perc múlva furcsa csörömpölés hangzott fel a szobák előtti hosszú folyosón. Mintha a kísértet jönne, s nehéz vasbilincseket vonszolna maga után, mely a hepehupás köveken meg-megakadva csörömpöl!

Mondanom sem kell: az otthon minden egyes vendége részt vett e kísértetjátékokban, s mindenkinek megvolt a maga jól időzített szerepe. Egyébként aztán teljes volt a csönd, mert mindenki vagy puha mamuszban vagy harisnyában mozgott.

Nos, a láncait csörgető kísértet végigvonszolta magát a hosszú folyosón – és akkor egy petárda dörrent, amit vérfagyasztó sikoly, halálhörgés, és természetesen sátáni kacaj követett.

Ezt aztán már senki sem bírta tovább. Rémült vendégünk odarohant a szomszéd szoba ajtajához, s döngetni kezdte:

– Te, itt valakit megöltek!

– Mondtam már, hagyj aludni.

– Hát te nem hallottad azt a pisztolylövést, s azt a borzalmas sikolyt?

– Hát hogyan hallottam volna, hiszen itt teljes a csönd! Te mindezt csak hallucinálad, vagy álmodtad!

De nem, de nem! Hiszen le sem tudtam hunyni a szemem.

– Eh, gyere hát át ide hozzám. Nekem van gyertyám, majd meggyújtom, s akkor megnyugszol.

Erre a szerencsétlen pasas nem tehetett mást, mint kinyitotta szobájának ajtaját, hogy átmenjen a szomszédhoz – és ekkor a vaksötét folyosón szembe találta magát a ZÖLDARCÚ KÍSÉRTETTEL!

Ezt a szerepet többnyire H. Gabira bíztuk, akinek amúgy is elég torz képe volt. De ha pokrócba burkolózva, arca alatt a pokróctól elfödve meggyújtotta a zöld papírral bevont kis villanylámpát, s a borzalmas grimaszba vont arcát alulról zöldes hullafénnyel öntötte el – nos, mit tagadjuk, ettől könnyen idegrohamot kaphatott bárki...

Ilyenkor következett a szomszéd szerepe, aki most átjött hozzá, s alaposan lehordta:

– Mit üvöltözöl itt, te barom? Hát nem megmondtuk: villanyoltás után egy pissz sem sok, annyinak sem szabad hallatszani. Te meg itt felvered az egész várat!

– De a kísértet! – jajgatott a szerencsétlen.

– Miféle kísértet? Hát te a kísértetekben hiszel? Miféle marxista vagy te? Itt nincsenek kísértetek, itt a párt szellemében alkotómunka folyik! Mit szól majd a párttitkár, ha meghallja, hogyan zavartad meg a munkámat!

– Nem bánom! Én egy percig sem maradok itt! [...] inkább kimegyek az állomásra, s ott várom be a hajnali vonatot, s utazom vissza Pestre!

Hű, ennek már a fele sem tréfa, ijedtünk meg nem várt nagy sikerüinktől. Ez a hülye még valóban visszautazik Pestre, s jelentést tesz a minisztériumban. Mit tegyünk hát? [...] újból bekapcsoltam a villanyt, kigyúltak a folyosón, meg

a szobákban a lámpák, s akkor a vendégek egyenként előszállingóztak. [...] elővéve a tokajival teli demizsont, teletöltöttem a poharakat.

– Kedves Hubert elvtárs! Most pedig koccintunk az egészségedre, s ezzel felavattunk a sárospataki Alkotók Házának tagjává. Mert tudd meg, amin átestél, az történt eddig is minden újonnan érkezettel. Ilyen kísértetjátékkal avatjuk fel az új tagokat.

– Nem, nem! – hitetlenkedett Hubert. [...] Ti engem most csak meg akartok nyugtatni. Itt van valami [...] talán nem kísértetek, de van valami [...] Én félek.

Nem volt más mit tennünk: most lámpafénynél, világosban még egyszer eljátszottuk az egész programot. [...] Ugye, most már hiszel nekünk?

Hubertus először elvörösödött a szégyentől, hogy így bedőlt tréfáinknak, aztán kihörpintette a borát, hallgatott pár pillanatig, majd felcsillant a szeme:

– És ha majd új vendég érkezik, azt is ilyen kísértetjárással fogadjátok? És ugye, abban nekem is szabad majd részt vennem? Igen? S ki jön legközelebb?”²⁰

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a sárospataki vár használatát a Rákóczi Múzeum helységeinek kivételével 1949 végén följárnlotta a Népművelési Minisztériumnak, amit a tárca elfogadott, és létrehozta a Művészek Alkotó Otthonát.²¹ Az alkotóotthonnak pár hónapig még Rácz István volt a vezetője, de 1950 áprilisának végén azonnali hatállyal fölmentették gondnoki állásából,²² azzal az észrevétellel, hogy a követelményeknek már nem felel meg.²³

A Pénzügyminisztériumhoz beérkező kérelem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felől a sárospataki várban egy muzeológusi és egy gondnoki állás betöltésére irányult. A művészotthon vezetését – Rácz István utódjaként – Weisz Ödön látta el 1950. május 18-tól,²⁴ majd nem sokkal később, 1951. október 5-én Wéber Erich váltotta, utána Hustáci Sándor következett. A későbbi vezetők 1955–58 között Tömösközy Ilona és az utolsó évben Gadó György voltak. Bakó Ferencet 1950. július 1-én nevezték ki Sárospatakra vezetőnek a múzeum megszervezésére, ahol 1952. december 1-ig dolgozott, ezután helyezték át Egerbe.²⁵

20 *Rácz I.*: A Semmi partján. i. m. 463–468.

21 MNL OL XIX-I-3-a. 51. d. Népművelési Minisztérium 1713/1 sz. ügyirata: Sárospataki vár ügyében átirat a Kultuszminiszterhez. 1950. január 9.

22 Sárospataki Ref. Levéltár An. 5358. Rácz István visszaemlékezései, amit Helsinkiből küldött levelei tartalmazzak.

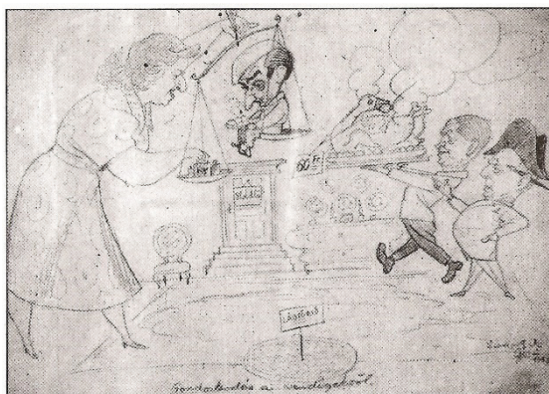
23 Felmentésének valódi oka az volt, hogy a világháború idején, Magyarországon a finnek megsegítésére szervezett szabadcsapatnak volt a tagja, de őket sohasem vetették be az oroszok ellen. A Rákosi-rendszer számúzta néptanítónak Vissre, a bodrogközi faluba. Innen a híres tarhosi zeneiskolába hívta meg Gulyás György művészettörténeti előadónak. A zeneiskola feloszlása után Budapestre került a Kiadói Főigazgatósághoz. 1956 őszén, elsősorban felesége egészségi állapota miatt, ismét Finnországba költözött. MNL OL XIX-I-1-h. 383. d. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1627/9/10-1949 sz. ügyirata: Két állás kérése a Sárospataki Múzeumba. 1949. december 7.

24 *Rácz I.*: A Semmi partján i. m. 476. „*májusi hatállyal felmentenek az otthon vezetésétől, amit majd Weiss Ödön elvtárs, a minisztérium által kinevezett új igazgató vesz át.*”; A hivatalos dokumentumokban Weisz Ödönként írták a nevét.

25 *Bakó F.*: Múzeumépítés kisipari módszerekkel i. m. 31.

Rác István múzeumszervezési elképzeléseiből, amit még 1949. február 2-án elküldött Tolnai Gábornak, szinte semmi nem valósult meg. Csupán a múzeum épületét felügyelő gondnoki állást töltötték be 1950-ben Gabóczy Lajos személyében.²⁶

Az alkotóotthon személyzetéhez tartozott a Vrablovich házaspár és Henczel bácsi, akik a hercegi időszakot követően, a birtokcsere után is megmaradtak a várkastélyban, egészen az otthon megszűnéséig, 1959-ig. Az otthon szerezett Dusi nénije a konyhát vezette, férje, Géza bácsi a gazdaságot irányította, Henczel József, a herceg hajdani inasa „arisztokratikus” „*grandezával hordta körül ebédnél-vacsoránál a tálakat*”.²⁷ Mindhárman kedvelt személyei voltak az alkotóotthonnak. Erről tanúskodnak a művészek munkái, karikatúrák.

Szegő Gizella (GIS): Karikatúra a Sárospataki Művészotthon életéből, 1953
(ceruza, papír, Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma, Sárospatak)

Balassa Iván múzeumigazgatósága alatt²⁸ a múzeum egyre több helyiséget igényelt magának, végül elnyerték a teljes épületegyüttes használati jogát. A minisztérium kiemelt, 1. sz. alkotóotthona – ahol képzőművészek, irodalmárok, zenészek, zenszerzők, művészettörténészek, színészek együtt alkothattak – ennek következtében 1959-ben megszűnt.

*„Természetes módon alakult ki a szívélyes jó viszony képzőművészek, írók, zenészek között. Elmondható, hogy Sárospatakon valósult meg elsőként az együttlétnék ez a jó hagyománya, mely mint tudjuk, Szigligeten és Zsennynén folytatódott hosszú éveken át minden szakma megelégedésére...”*²⁹

26 Uo. 33.

27 Rác I.: A Semmi partján i. m. 437 és 460. Vrablovichék a Lorántffy-szárny földszintjének két sötét szobácskájában laktak, Henczel bácsi a vár alatti cselédházban. In: Bakó F.: Múzeumépítés kisipari módszerekkel i. m. 34.

28 1956-tól 1961-ig igazgató Sárospatakon, a Rákóczi Múzeumban.

29 Luzsicza Lajos: Hétköznapiak. Képzőművészeti életünk sorsdöntő évei 1945–60. Budapest 1994. 140.

Felhasznált szakirodalom és források

- Bakó Ferenc: Múzeumépítés kisipari módszerekkel. Sárospatak Rákóczi Múzeum 1950–52. Magyar Múzeumok 1. (1995) 2. sz. 30–34.
- Gróf Károlyi Istvánné Windisch-Graetz Mária Magdolna: Feljegyzések és életképek. Budapest, Athenaeum Kiadó, 2017.
- Írók és Művészek Otthona. Sárospatak. Rákóczi vár. 201/1948. számú levele Rácz Istvánnak. 1948. október 21. Tárgy: A Művészotthon ellátására segély. LXXX. dokumentum. In: Hőgye István: Tudósok, művészek levelei Zemplén Levéltárában. Acta Archivistica 1. Miskolc, 1996. 116–117.
- Kiss-Kozslik Eszter: A kastély, mint az emlékezet tárgya – a második világháború utáni állami kastélykezelés. <https://ntf.hu/index.php/2017/04/23/a-kastely-mint-az-emlekezet-targya-a-masodik-vilaghaboru-utani-allami-kastely-kezeles/> Letöltés: 2019. december 17.
- Luzsicza Lajos: Hétköznapiak. Képzőművészeti életünk sorsdöntő évei 1945–60. Budapest, 1994.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) vonatkozó fondjai
- Rácz István: A Semmi partján. Budapest, Magvető Kiadó, 1991
- Sárospataki Református Kollégium Levéltár vonatkozó fondjai